

MARNÓ JÁNOS (1949) Budapest

MARNÓ JÁNOS–KERBER BALÁZS

Testek vagy/és égitestek

Beszélgetés egy versről

Marno János: Saját érdekű okokból is választottam beszélgető elemzésünk tárgyául József Attila *Miben hisztek...* kezdetű töredékét a kései versek közül, amely ugyan olvasatomban később már nem is lehetne, de hát nincs címe a versnek, és az valóban kérdéses, hogy ő maga abban a túlrejtett őszben képes volt-e még higgadtan adminisztrálni az írásait. Verseinek kritikai kiadását nem ismerem, lusta voltam beszerezni, továbbá a szóban forgó vers recepciójáról is vajmi keveset tudok. Tverdota György végtelenül alapos és körültekintő írásain kívül szinte alig ismerek valamit a József Attila-szakirodalomból, ezért is reménykedem abban, hogy Te, kedves Balázs, részint a fiatalsággal, a fiatal költő szemével, részint a szakszerűbb diszkurzus praxisában jártasabban pótolhatod az én olvasati hiátusaimat. Nyilván nem spórolhatunk meg bizonyos kitekintéseket más versekre is, szintén az említett korszakból, gondolok például a *Könnyű, fehér ruhában*-ra vagy a két megrendítő erejű *Majd...* kezdetű variációra, lévén ezeknek talán a legnyilvánvalóbban tárgya egyszerre a közvetlen, partikuláris egzisztencialitás, valamint az univerzum létmódja – tágulása. Magam sok évtizeddel korábban – véletlenszerűen – olvastam el intenzíven a *Könnyű, fehér ruhában*-t, és bár arra azonnal ráébredtem, hogy a versben szereplő „Égitesten a lábam” szintagma igazi nóvuma, hogy József Attila a szappangolyó-példázatával immár a földet sem tekinti biztos talajnak, otthonának, úgymond, ellenben pozicionálja bolygónkat a Tejútrendszerben, s a szappangolyó felfúvását azonosítja az univerzum tágulásával. Ez utóbbi értelmezést Tverdota tanulmányából ismerhettem meg, jelesül azt, hogy már a szappanbuborék-hasonlat sem József Attila „találmánya”, azt is egy kortárs angol csillagász, James Jeans 1936-os, szinte költői előadásából vette át. Ez persze, szerintem, cseppet sem jelentékteleníti el a szappangolyó szuverén motívumértékét, sem a *Mama* mosónőfiguráját, sem az szappangyári munkás apa – eltűnt – alakját. Szerintem a *Mama* párdarabjaként jó lelkiismerettel említhetem meg továbbra is a *Szappanosvíz* című verset, amelyben a mitizált apa kísértete animálódik szívszorító érzékletességgel.

Kerber Balázs: Tverdota a newtoni elmélet fontosságát is kiemeli a *Miben hisztek...* kezdetű verssel kapcsolatban, s azt, hogy a „gravitáció” kérdése mennyire jelen volt József Attila hétköznapiabb megnyilvánulásaiban, szóhasználatában. A beszélő az említett szövegben valamiképp a világegyetem abszurdításának érzékeltetésére, megfogalmazására tesz kísérletet; a keringésnek és a bolygásnak hűvössége, érthetlensége láttató erővel jelenik meg. A kerülgetés óvatossága („csak kerültek egymást óvakodva?”) a világegyetemet egyfajta precíziós szerkezetként ábrázolja, finommozgásként, amelyet a beszélő mintha a „tar ágak-bogak rácsai között” lopakodó ősz alattomoságával azonosítana. Ebben a látásban az univerzum kis, hideg golyók gyáva hátrálása, oldalazása. Az *Ősz* című 1935-ös verssel a „hunyorgás” motívuma is rokonítja a töredéket. Ott „a vaskorláton hunyorog a dér”, amely szintén a ravasz méregetés egy formája („písla, hunyorgó ravaszság” a *Miben hisztek* esetében). Az az eshetőség, hogy az égitestek egymásnak esését a „szerelem” is fékezheti, szinte a dantei isteni szerelem képzetét idézi fel, ugyanakkor a szöveg atmoszférájából, retorikájából érződik, hogy a beszélő inkább az abszurd fenyegetést, sanda figyelést tartja valószínűbbnek. A vers szövege ugyanakkor mintha játszana is a konvencionális értelmezés lehetőségével. A „Miben hisztek?” felütés egyszerre komolyan, de némi iróniával feltételezi, hogy a messi, idegen bolygók, csillagok antropomorf értelemben vizsgálható „lények”, akiknek hitük, elképzelésük van. A megszemélyesítésnek ez az erősen modern formája éppen a dehumanizációt szolgálja. Az olvasó sem hiszi, hogy az égitestek „hinnének” valamiben, s így a retorikus kérdés csak az univerzum hideg, titokzatos fizikai voltát fokozza. Te hogyan látod a szövegekben a szubjektumnak mint emlék-égitestek, szubjektumdarabok különös rendszerének, illetve a folyton megjelenő kozmikus képeknek a viszonyát? Hogy látod a „Miben hisztek?” felütés játékát?

KERBER BALÁZS (1990) Budapest

M. J.: Tetszik a „felütés játéka” kifejezés ennél a versnél, különösen újra visszatekintve a *Könnyű, fehér ruhában* című, mondhatni, programversre, már-már kiáltványra, illetve végrendeletre.

KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN

Ignotus Pálnak

*Mindent, mi nem ennivaló,
megrágtam és kiköptem.
Magamtól tudom, mi a jó
s hogy egyremegy, szappangolyó
vagy égbolt van fölöttem.*

*És tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereg
és megmarad a látszat.*

A *Miben hisztek...* azonban nem végrendelet; ha párhuzamot vonunk a krisztusi nagyböjti eseményssal, ott is a végrendelet a csütörtöki esti vacsora mellett születik meg, míg a *Miben hisztek*-et ösztönösen is Jézus híres felkiáltásával rokonítom, ami a kiszenvédeése előtt szakadt ki belőle: „Éli éli lamma sabaktani!” (Uram, mért hagytál el engemet?!) A felütés tehát az Univerzumnak mint teremtett világmindenségnek az elhagyatottságával „játszik” – lásd a *Könnyű, fehér ruhában* második versszakát: „És tudom, mint a kisgyerek, / csak az boldog, ki játszhat. / Én sok játékot ismerek, / hisz a valóság elpereg / és megmarad a látszat.” Elégé provokatívan hangzik, ugye, ez utóbbi reláció, miszerint a maradandóság a látszat (a képzet) privilégiuma, míg a valóság csak úgy elpereg (nagyserű itt is a József Attilánál spontán játékba kerülő etimológia: elpereg, perereg, perc), és csakugyan, ehhez képest a látszat mint kép, képzet, emlékkép stb. túléli a megtörténtét – emlékképekké válik, amelyek alkalomadtán előhívhatóak, illetve jöhetnek maguktól is, mint a betörők, éjszaka, álmodban vagy felriasztva álmodból rontanak rád kísértetekként. De hogy a versalany helyett az emlékei félnek, az mégiscsak meghökkentő. Itt árulom el, hogy végletesen önző, szubjektív érdekből választottam elemző beszélgetésünk tárgyául épp ezt a verset; ahogy József Attila verseiben általában, úgy nálam is a gondolkodás, az olvasás és az írás uralkodó szervezője a test. Ebben az esetben az „emlékeimet”, ahogy félnek, akaratlanul a fuldoklásommal azonosítottam, a tüdőmben elüszkösödő alveolusokkal, amelyek az oxigén felvételére szolgálnak, ők biztosítják az időbeni létezését, a lélegzés szükség szerinti ritmusát. Azt majdnem minden ember megtapasztalja, ugye, hogy a félelem vagy a szorongás állapotában megzavarodik a légzése, kapkodja a levegőt, elszorul a torka stb. Eszerint a vers majdnem egész záró szakasza ezt a tusakodást jeleníti meg, onnan, hogy „Lámpámban az éjnek / pilléje repdes, / gyász vergődik a falon. Félnék / emlékeim, mert messzi van a kedves.” Én bizony úgy gondolom, hogy az olyan poétikai bravúr, mint a „Félnék...” sorvégi mondatindítása, nem előre kiszámított, megfontolt döntésből született, hanem a költő ráhagyatkozásából az őt is ko incidensen diszponáló Véletlenre.

K. B.: Igazad van a költői ráhagyatkozás, rátalálás jelentőségében; éppen ilyennek érzem a „repdes–kedves” rímpárt, hiszen a „pille” bevonhatja akár a fény körül röpdöső rovarok képzetét is, s ezeknek röpdösése, lámpát kerülgető („kerülitek egymást óvakodva”) sürgés-forgása szépen cseng egybe a keményebb „kedves” szóval, amely a kerülgető sürgéssel szemben a viszonyítási pontot jelöli, „amihez képest” félünk. Az emlékek félelme, vagyis amikor az egyszeri, zárt test és elme egy nyüzsgő, zizegő komplexummá változik, releváns lehet az *Észmélet* „lepkék–levelek” párosítása, illetve az *Óda* motívikája felől olvasva is.

*Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lágy szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra;
a levegőben semmi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek. (Eszmélet, 1)*

Eszerint a szorongó beszélő emlékei, szubjektumdarabjai szintén pillékként vagy rovarokként keringenek (vagy óvakodó égitestekként). A versdallam hozza a keringésnek ezt a szinte klasszikus érzetű táncdallamát, ahogy a „repdesre” a rémült emlékek és a kedves távolisága felel. A féltő emlékek tényleg felidézik a szorongó test megzavarodásának, széthullásának képzetét, s itt már a keringő „pillérről”, illetve a vergődésről is eszembe jut az általam említett *Szappanosvíz* című vers, ahol maga a víz válik remegő, rovarszerű lénné („szinte meglátni láthatatlan, / reszkető, apró csápjait”).

SZAPPANOSVÍZ

*Im, – a hűs udvar téglakocka
vörösén előbb meglapul,
majd óvatosan, ágra-bogra
oszolva előrenyomul*

*a szappanosvíz, de megtorpan
s kis kék fején hol ott, hol itt,
szinte meglátni láthatatlan,
reszkető, apró csápjait,*

*amint az akadályt leméri.
Fel-alá futkos, mint a rab.
A szappanosvizet eléri
a halál és továbbhalad.*

Izgalmas, hogy a csorgás, az érként tovalhaladó szappanos víz a rovarraj vagy a kúszó féreg szinte káfkai képzetét kelti fel a beszélőben, nem? A *Könnyű, fehér ruhában* második versszakára nekem megint előhívja a repdesés, illetve az *Eszmélet* lepke-leveleinek képét, hiszen a „játék” motívuma szorosan összefügg a „látszat” képzetével. Bár a beszélő saját ismereteit a gyermeki tudáshoz hasonlítja, utóbbit tüntetve fel igazinak és elsődlegesnek, valójában a „játék” itt erősen „felnőtt” motívum, mert a lírai én tudja, hogy egységes világ helyett csak röpködő játékkártyák (pillék, levelek) léteznek, így a tapasztalt ember az, aki „sok játékot ismer”, hiszen a létezés csak ebben a játékviszonylatban elképzelhető („megvan a játéka”). A versszak tényleg provokatív, mert a humorához tartozik az is, hogy a kissé gyermeki, elbizakodottnak tűnő kijelentés („Én sok játékot ismerek”) valójában a tapasztalat jele, s így – átértelmezve – tényleg a gyermeki attitűd válik a bölcsesség hordozójává azon „felnőtt” gondolkodással szemben, amely a világot monolitiként szemléli. Lengyel András tanulmányában a „könnyű, fehér ruhában” záró sor biblikus értelmezhetőségéről ír (eszerint *János jelenéseinek* egy szakaszára utalhat, s a győzelmet, voltaképpen a fennmaradást szimbolizálja), de a tanulmány említi azt az egyszerűbb, életrajzi lehetőséget is, hogy a „fehér ruha” a könnyű nyári viseletre vonatkozik, amellyel, a fényképek tanúsága szerint, maga József Attila is rendelkezett. A nyári, fehér ruha a játék-olvasat felől is értelmezhető, hiszen a beszélő a játékviszonylat tudatában indul el „az istenek ellen”, s ez a küzdelem egyszerre nehéz és felszabadító. A fehér ruha jelentheti azt a valóban „nyári” jellegű, játékos hajlandóságot, amellyel a lírai alany a harchoz („el-

indulok az istenek / ellen”), azaz a létértelmezéshez, illetve az önmegértés/önmegmérettetés gesztusaihoz viszonyul. A könnyű ruha biztosítja, hogy a különböző aspektusokra a beszélő különböző játékokkal feleljen. Így a vers „egyremegy” kijelentése vonatkozhat a „lapok” cserélhetőségére: az égbolt és a szappangolyó is csak egy adott játéklehetőség.

M. J.: Örülök, hogy behoztad az *Eszmélet* kezdő szakaszát is, valamint a *Szappanosvíz* csápolására asszociáltad Kafka *Átváltozását*; a rokonság kettejük között már réges-rég feltűnt nekem, azzal a megszorítással, hogy Kafka jóval tudatosabb, racionálisabb szerkesztőként ír, épp ezért ő nagyon ironikus is, holott nem szeretne az lenni, azt hiszem. Csupán egy pillanatra idézem fel József Attila egyik korai versének a záró szakaszát, a *Gyereksírását*, íme: „Oh, magamban vénít az idő! / hanyatt esett bogár búja ráz, / kezem-lábam ríva hadonász, / mint viharban ezer rózsató.”

GYEREKSÍRÁS

*Anyám melle tárula feléd, –
erős valék mint az anyatej
s ajkad közül sírva folyok el,
édes fogad elejté csecset.*

*Mért nem ikertestvérem levél?
Összebujnánk télen melegen
s aranymoszatokkal fejedem
kádacskámban velem fürdenél.*

Azért talán nem volt ezt fölösleges ide idéznem, mert jól mutatja a költő-filozófus és a prózaköltő-filozófus közti különbséget. Kafka nem tudja distanciamentesen szemlélete tárgyává tenni a dolgot, sem a külsőket, sem a belsőket, ezzel szemben József Attila mintha alkalmatlan lenne az ironizálásra. Én a humort se nagyon érzem nála, a féktelen örömet olykor igen, de annyiban elhiszem neki a gyerekségét (gyerekességét), hogy úgy, olyan súllyal vesz komolyan mindent, mint egy öt-hat éves gyerek, akinek még messze nem fejlődött ki a pufferzónája, azaz a személyisége. Valószínűleg ezért sem hittek a szemüknek, fülüknek a kortársai eléggé, gyanítom, hogy még az őt nagyon kedvelő Kosztolányi sem, mert közvetlenebbül érzékelték a kisiús szeszélyességét, tolakodását, modortalanságát (sic!), többen rosszalják is, hogy „nincs saját stílusa” (= modora). Amit viszont a vele legrokonabb Kafka roppant módszeresen dolgozott ki, épített meg magának. Kafka bogara allegorikus figura, egy alaposan megérlelt gondolat kifejezése, kifejtése, József Attila bogara pedig önmegjelenítő bogár, azonos a szerzőjével, olyannyira, hogy ha vizuálisan vizsgálod meg a versszakot, az első olvasásra kissé szépelgősnek ható „mint viharban ezer rózsató” is valóságossá szikkad, kiszigorodik (!), tapinthatóvá válnak a tövisek. A *Miben hisztek...* kérdésfelvetése is kamaszosan naivnak hathat egy általában-gondterhelt-felnőtt számára, mert hát olyan hőfokon ártja bele magát a kérdés egy szaktudományos, illetve vallásfilozófiai témakörbe, ahogy csak gyerekek szoktak például tábortűz mellett bölcsekedni, tanakodni, mondjuk, az örökmozgó lehetőségén vagy lehetetlenségén. A személyiség-deficit révén, hasonlatomat bővítve, a pufferzóna híján, annak ürében válhat húsba vágóan fontossá a kérdés, abban az ürben találja magát a kérdező, abban revelálhatja csak a maga evidensen és eminensen kozmikus természetét; és talán megfordítva is: azáltal érezheti természetesen élő valóságnak a – táguló! – univerzumot, miközben ő maga ki-kizáródhat, kiközösíthető az emberi társaságokból. A teljes versszaknyi kérdés a kérdező ambivalenciáját is magában hordozza, ha a „föllobogva lángokkal egymásnak nem estek” szintagmát egyszerre értem katasztrófának és/vagy (szerelmi) beteljesülésnek. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy Tandori, különösen az utóbbi tíz évben, szinte mantraszerűen ismételtette külön-különféle írásaiban a „tematizálatlan” és az „elérítő” fogalmakat. Most ámulok azon utólag, megkésve, hogy – legalábbis az én ismereteim szerint – sehol sem akadt bele ebbe a József Attila-versbe. Hiszen aki olyan hangsúlyt helyez a tematizálatlanra és az elérítőre, annak a személyisége is életveszélyes zónákban foroghat. A második versszakot hirtelenjében redundánsnak érzem – egészen a szakaszvégi sorig: „mely farkas-

szemet néz az ürességben?” Kedves Balázs, egyszerre kérem a figyelmedet és a szigorodat is a következő észrevételem olvasásában: a farkasszemet nézni mondás a mindennapi beszédben úgy hangzik, hogy farkasszemet nézek valakivel, esetleg valamivel. No de az ürességben mivel nézhet farkasszemet a hunyorgó ravaszság? József Attilát, ahogy erről alaposan elmélkedik Tverdota a már említett tanulmányában, folyamatosan foglalkoztatták a kor tudományos felfedezései, ihletet-ten okos értőjük volt, tehát a szóban forgó vers(töredék) narratívája eldöntötte mitológikus szituá- ciót teremt ebben a versben, vagyis abszolút átadja magát a naiv égbolt-nézetnek; amely nézet vi- szont kapásból egyetlen „farkas-szempárt” kínál fel nekem: a Vénuszt és a Marsot. A tiszta, felhőt- len (!) ambiguitást. Méghozzá végtelen, feneketlen ambiguitást, lévén a farkasszem(pár) Vénusza nem ellentétes a Marssal. A versszak mitológikus jellegét erősíti meg a korábban idézett rész a *Könnyű, fehér ruhában*-ból is: „hisz a valóság elpereg és megmarad a látszat”. Ott, ugye, a mese és a játék ekvivalenciája exponálódik, itt a mese és a háború kerül egy boncaszatra. A gravitációt már tárgyaltad; szintén Tverdótától olvastam, hogy József Attila szavajárása volt a budapesti éjszakák- ban az „ideje hazagravitálnom”. És borzongatóan ennek a mondásnak megfelelően tér haza a vers is a harmadik szakaszban, ahol az ambivalencia feszültsége szinte kiveri a biztosítékot. Az *interieur*- ben végbemegy is, meg nem is, ami a szabadban lehetőségként vetődött fel. „Lámpámba az éjnek / pilléje repdes, / gyász vergődik a falon.” Balázs, te, okkal, a repdes ige szerepeltetésében az *Eszmé- let* nyitó darabjának az eszméletlenül üde és bájos játékoságát látod viszont, ismétlem, okkal, ám ez nem cáfolja a komor olvasatot sem; a komor olvasatban a „repdesre” itt a „gyász vergődik a fa- lon” referál, ezért az én fülem a „repdesben” a repedezést is hallani véli, hiszen a gyász vergődése rendszeren próbára teszi a fal állóképességét. Az „éjnek pilléje” alakzat még közelebbre hozza az egymást cáfoló érzelmeket és érzékiségeket, a lámpaernyő alá beröppenő éjjeli lepke repdesése vergődéssé válik a falra vetülő árnyéktáncban, József Attila megelőlegezi a pille tűzhalálát. Így az árnyékok akár füstnek is érzékelhetem, ami megtestesíti az árnyékokot. S végül azt se hagyjuk figyel- men kívül, hogy az éji lepke figurájában visszhangzik az éjjeli pillangó morális-szociális jelentése, a sarki vagy útszéli kurváié, aki történetesen bele talált röppenni az olvasólámpám fénycsapdjába, s én már látom is a falon a haláltusáját. Mármost ahogy a rímpár („repdes-kedves”) referál egymás- ra, úgy a messzire vetődött kedves és az olvasólámpám ernyője alá tévedt éjszakai pillangó is egy- gyé azonosulnak – eldönthetetlen számomra, hogy József Attila szándékos bravúrja-e ez, vagy itt is a Véletlen műve a zseniális koincidencia. Nem tudom, Balázs, hogy a korábban írt elemzésemben szóba hozott tüdőbetegség (üszkösödő alveolusok) szomatikus beszéde mennyire volt érzékelhető neked, mennyire volt beszédes. Nem hiúságból kérdezlek erről, hanem azért, mert magának a vizs- gált József Attila-versnek is erősen érzékelem a szomatikus jellegét, és így a retorika csaknem tel- jes hiányát is.

K. B.: Igen, a vers szomatikus vagy állapotkövető jellege abszolút érezhető; maga a vers kérdésfel- vetése mintha a szorongás, a félelem következtében/közben széteső testet, identitást jelképezné, a szervek különválását, külön működését/éreződését, amikor az alany úgy találja, a teste belülről kö- vethető, belülről „indul mozgásnak”. Ezért is támadhatott valóban evidensen a „félnek emlékeim” kép, amely ezt a belső különválást, a belső világ égitestmozgását mutatja meg. Erről jut eszembe is- mét a *Könnyű, fehér ruhában* „égitesten a lábam” képe, amely nemcsak az otthontalanság képzetét nyújtja, de egyszerre nyelvileg és szomatikusan érzékelteti az abszurdot. Hiszen „égitesteknek” a többi bolygót és csillagokat nevezzük, és a kifejezés nyilván úgy született, hogy hozzánk képest azok az „égen” vannak. Ám tágabb értelemben az „ég” az „űr”, így végeredményben a Föld is az „égen” van. A József Attila-i beszélő azt a természetesnek tűnő szemszöveget kérdőjelezi meg, hogy mi a „szilárd” talajon állunk, és a többi test „odafönt” van. Azért erőteljes kép, mert valami nagyon elemi tapasztalat felől ragadja meg azt a bizonytalanságot, amit a modern ember érez. Újraolvasva a *Miben hisztek* versszakait ismét feltűnik, hogy a versszöveget milyen mesterien reflektál a keringés és a megállás kettősségére, a mozgások játékára. Ha Tverdota tanulmánya kapcsán beszélünk James Jeans előadásairól és József Attila fokozott tudományos érdeklődéséről, most a *Miben hisz- tek* érzékletes szerkezete kissé előhívja bennem egyes jelenkori, univerzumról szóló ismeretter- jesztő filmek animációs technikáját, amint a bolygók, égitestek mozgását hol gyorsítva, hol lassítva mutatják, és a „kamera” közelítésével a néző számára is úgy tűnhet, része a keringésnek, a hideg mozgásnak. Izgalmas, hogy a pufferező hiányát, ily módon a ki-kizáródást említed, a gyermeki kí- váncsiságot; nekem azért furcsa a második versszak, mert jellegzetesen anakronisztikus (megszó-

lalásában kissé 19. századi) az intonációja. Olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket valahogy egy „20. századi” beszélő nem gondolhat „komolyan”. Mintha a József Attila-i beszélő ezzel a játékosan, kissé tettetetten naiv intonációval a keringés mechanizmusát érzékeltetné, az „abszurd” mélységét, illetve az elemi – de valahogy elemiségében is reflektált – rácsodálkozást. A költői beszéd archaikuma azonban nem valami rafinált modor, talán nem is egészen tudatos, hanem a beszéd éppen így „érez rá” elemében a sötét űr sanda mozgásaira, amelyeket valamiképpen mégis „meg kell fogalmaznia”, és ehhez, a modern beszélőnek, tudása ellenére sincs más eszköze, mint a némileg azért a retorika fortélyaival is dolgozó poétikus rákérdés. A vers azonban azért nem válik modorossá vagy patetikussá, mert erre a kétségre nem igazán lehet másképp „rákérdezni”. Nagyon tetszik a „gyász” mint a verdeső szárny árnyékának képe, illetve a pille és a pillangó azonosítása. Ez viszont a „kedvesnek” olyan konnotációt ad, ami érdekesen cseng össze a „farkasszemet néz” konkrét azonosításával, ha a mitológia oldaláról nézzük (Mars, Venus és Vulcanus szerelmi háromszögében Vulcanus féltékenységét, azaz a beszélő „gyanúját”). És igaz, hogy a „repdesés” valóban behozhatja a repedezést, viszont én az *Eszmélet* első strófájában is látok valami démoni sötétet a hajnal üde képe mellett, pontosan a levél-képben, amely mintha a nappali világ mesterséges felépítettségére, illuzórikus voltára utalna; hogy valójában nem „kivilágosodott”, hanem csak vége a „sötét” szakasznak, így a fára „felkerülnek” a nappal látható levelek. Mintha a két időszak (nappal és éjszaka) nem „objektív” idősavok lennének, hanem azokat egyfajta megszokás szerint generálná az elme, és reggel a szem visszaültetné helyükre a szokott tárgyakat (részben ezt a relativizmust variálja tovább a következő, az álmodt tárgyaló versszak). Ha belegondolsz, ez a perspektíva ugyanolyan szorongató, mint az égitestek lopakodása. Itt a Tandori-féle elérítő, amely „érint a távozásával”, voltaképp a látvány szintjén, a „farkasszem” ötletében is jelen van. Szintén tetszik a „lángokkal egymásnak nem estek”-ben a fojtott erotika érzékelése, s ha már a 19. századi hang szóba került, akkor itt a Petőfi-líra tónusa is fontos lehet, amelynek jelenlétét, hatását valahogy erősen érzem a *Miben hisztek* felütésében, ebben a kissé borzongató, kissé komoly, kissé játékos „számonkérésben”, amint a „költő” kérdőre vonja az égitesteket, miben is hisznek. Ahogy a karkai bogár-ember azonosulás jellemző József Attilára, úgy szereti a József Attila-i beszélő kifordítani az univerzum és az emberi világ kicsiségét, illetve nagyságát, nem gondold? Ha a *Külvárosi éj* „Szalmazsákok, mint tutajok / úsznak némán az éjjel árján” sorára gondolok, itt az úszó szalmazsákok azonnal az űrben kerengő bolygókat asszociálják (hiszen a víz és az éjszaka is azonosul), míg a *Miben hisztek* sanda bolygói és csillagai a *Levegőt!* hazautójának szorongását keltik fel; a guggoló bokrokat és a felbukkanó férfit. Ahogy a *Külvárosi éj* gyárepizódjánál a „tömörebb sötét” és „a csönd talapzata” nem kevésbé félelmetesek, mint a hűs fénnel ragyogó űr. A kozmosz urbanizálódik, az éjszakai város pedig projektált világűr lesz. Viszont egyik sem oldja a másikat, ahogy a hajnal világossága sem „természetes”.

M. J.: Érdekes, hogy te vészterhesnek vagy vészjósnak is érzed az *Eszmélet* első strófáját, mert én így, hogy mondd, sem találok benne a komor szót. Annál erősebben az eposzi, mitologikus előzetes divertimentóját, már az indításában! „Földtől eloldja az eget / a hajnal” – nem úgy hangzik ez, mint egy mesebeli teremtéstörténet első mozzanata? Na, és a folytatás! „s tiszta, lány szavára / a bogarak, a gyerekek / kipörögnek a napvilágra”; Balázs, ez végtelenül kedvesen, derűsen bensőséges jelenet, ha szabadon engeded a füledet, muszáj meghallanod benne az anyák szólását: „Mit álmodtál az éjjel, Bogaram?” Vagyis ezúttal nem a hanyatt esett bogár kapálózik kínjában, hanem kiözlök a napvilágra a gyerekbogár-sereg, de mennyivel jobb a „kipörögnek” ige, ami előkészíti a zárlatot: „Az éjjel rászálltak a fákra, / mint kis lepkék, a levelek.” Ez szerepelhetne akár a *Varázsfuvola* librettójában is. Már csak azért sem érezhetek itt baljós körülményeket, baljós felhangokat, mert a mesélő hangban a lepkék akár valós, akár pusztán hangalaki etimológiája a meglepetést explikálja, azaz az apró lepkék megannyi meglepetésként lepik el a fák koronáját. Ez számomra egy parányi gyerekmitológiai teremtésjelenet, ahány ébredés, annyi újjászületés címén. Hanem lehetséges-e, hogy a te olvasatodba beszüremlett a második strófa valóban baljós, illetve könyörtelenül kényszerítő világa, napvilága, ami véletlenül egyezik az én eredendően fejtetőre állítódott menetrendemmel; legalábbis a strófa második négy sorosában: „Most homályként száll tagjaimban / álmodom s a vas világ a rend. / Nappal hold kél bennem, s ha kinn van / az éj – egy nap süt idebent.” Húszévesen kétszer jártunk a Weöreséknél (Éva másod-unokabátyja Weöres Sándor), és ő magyarázta nekem, hogy a lunatikus ember éjszaka ébred fel, és a pirkadattal álmosodik el. Leveleiből arra következtetek, hogy ez a felfordultság számodra sem idegen, csak remélhetőleg nem annyira

elvetemülten állandósult, mint nálam. És József Attilánál, aki kórosan nem tudott igazodni a nap-szakokhoz. Visszatérve egy gondolat erejéig az első szakaszhoz: a teljes ciklus címadó szakasza nem épp az első szakasz? Mindenesetre a második strófa tényleg melankolikus tónusú, és gyanítom, hogy helyenként retusált adatokkal eteti az olvasót. Már a kezdése problematikus nekem, részint Kosztolányi színes ceruzái miatt, részint a strófán belüli ellentmondást érzékelve: „Kék, piros, sárga, összekent / képeket láttam álmaimban / és úgy éreztem, ez a rend – / egy szálló porszem el nem hibbant” (!). Ugyan az említett színek összekent képeit (lásd az impresszionista festményeket) látva, álomban, miféle porszemek hibbanhattak volna el? A rím gyönyörű: „álmaimban–el nem hibbant”, ám mintha nem a valót mondaná, sem az igazat. József Attila itt, mint számos más nagy versében, esztétizál, políroz, iparművészetet mível. Ez a „szálló porszem el nem hibbant” szerepelhetne akár a *Téli éjszakában* is, a kép zsánere majdnem az egész kompozíciót (a *Téli éjszakáét*) jellemzi. Viszont a következő négysoros első két sora bőven kárpótol bennünket, annyira revelatív és annyira jelentős: „Most homályként száll tagjaimban / álmom s a vas világ a rend.” Ebből számomra süt a valóság, az igazmondás, a szomatikus őszinteség. Ahogy az álom homályként szállja meg a végtagokat, előlmosítva őket, hogy a szubjektumra nézvést ne is lehessen más a külvilág, mint vasfejelem. A Vasra vertség. A záró két sor megint túlpolírozott, túltisztított költőiségű, főképp az „egy nap süt idebent”-tel.

Nem akartam ennyire belefeledkezni az *Eszméletbe*, habár az én kötetemben ez a ciklus előzi meg a *Szappanosvizet*; a *Miben hisztek...*-et töményebbnek, sűrűbbnek és továbbra is enigmatikusabbnak érzem, és amit te 19. századi hangnak hallasz benne, az bizonyos pillanatokban és villanásszerűen épp a jövő zenéjeként szólal meg bennem, hol nyílt, hol rejtett polifóniával, és már-már nemcsak a retorikától, de az esztétikaitól is menten. (Tudom, ez utóbbi képtelenség, de hát az egész vers, az egész vízió és hallucináció öntörvényűen mondja benne a magáét.) Természetesen az én benyomásaim nem cáfolják a tiéidet, inkább kiegészítik azokat. Komplementer olvasatok, vélhetően ha többen elemeznék a szöveget, még több értelmezés, még több hipertextus társulna akár komplementer, akár ellentmondó tartalmakkal az elemzéshez. Ha el nem felejttem, idézek majd egy olyan verskezdést is József Attilától, aminek az értelmezésében – mármint a sajátomban – egész biztos vagyok, ám amit több kortársam is indulatosan elutasított. És javasoltak helyette olyan jelentéseket, referencialításokat, amelyeket én egyenesen erőszakoltnak és durva projekcióknak találtam.

Miért ugrok át a te 19. századodból a – virtuális – 22.-be inkább a vers kérdésével már? Mert a romantikus naivitás szerintem itt pszichoszomatikus turbulens naivitással cserélődik fel, a megismerés egyúttal elszemélytelenítését is eredményezi a versalany, egyáltalán, az alany tárgyiasul, és a tárgy alanyi szerepet kap, és ez a szerep-cserebere cirkulál a versben, sehol sem fixálódik. A „Félnek emlékeim, mert messzi van a kedves” érzékileg adja értésünkre az univerzum szakadatlanul gyorsuló tágulását, nem pusztán tudományos ismeretterjesztésre szánt információként, hanem mint a valamennyiünkben zajló tényleges pusztulás gyanánt is, amire az ember szeretne is odafigyelni, meg terelné is el róla a figyelmét. Te mint résztvevője a környezettudatos közszolgálati költők projektjének, gondolom, tudatosan is több figyelmet szentelnél a föld úri pozíciójának és státusának, mint egy mezei alanyi költő; leveledben kitérsz a szappangolyós alternatívára, arra, hogy az „Égitesten a lábam” mondatban érthetem azt, hogy a szapanbuborék héján indulok krisztusi utamra, azt is, hogy egy másik bolygón, netán a Holtak Bolygóján öltözöm fehér ruhába (azaz a Diadal ruhájába, a *Jelenések könyvében*) – vagy mindezt itt teszem, a földön, amelyről immár tudom, hogy korántsem stabil talaj a lábam alatt, hogy hipotetikusán nem biztosabb megtartó ereje, mint egy aszfaltozott úttesté. Erről, még jóval a vers első elemzése előtt meggyőződhettem, harminckét évesen, amikor rám szakadt az égbolt az abban az időszakban még nem nagyon ismert pánikbetegség legdurvább fajtájával, olyan erővel, hogy hónapokon keresztül egy másodpercre sem éreztem biztonságban magam, és kint az utcán tényleg megtorpantam gyakran, félelmemben, hogy a következő lépésem szakadékba visz (mielőtt talajt érne a lábam, meghalok). Évekig képtelen voltam lebátorkodni a metróba, kizárólag olyankor nyugodtam meg kicsikét, amikor rám ért a pszichoanalitikusom, olyankor például a 180/100-as vérnyomásom kb. félóra alatt normalizálódott. Akkoriban még nem találták ki a prosacot (vagy prozakot?), az antidepresszánt, még sima nyugtatókkal meg vérnyomáscsökkentő gyógyszerekkel etettek – képzelheted, hogy 1935–37 között miféle kemikáliákkal etették a pánikbetegeket. József Attila, többek között, pánikbeteg is volt, a *Miben hisztek...* egész struktúrája erre a trippe hívja meg az olvasóját, nem cserkésztabortűz melletti fantáziálásra,

hogy ki mit képzel az univerzumból. A „Félnek / emlékeim” soráthajlítását azért mondom szomatikus szenzációnak, mert ezáltal az emlékek az olvasóban is szenzualizálódnak, valamelyest a szó etimológiai genetikája is felszínre jut, megfeleződni érezheti az ember a saját emlékezetét is, nem szimplán bizonyos emlékek eltörlődésével, hanem az összes emlék megcsonkításával, amely a szubjektumot ezer szállal kötötte be a kinti természetbe és a szociális szférába. A görcsbe rándult emlékek magukba zárultan elsötétülnek és halálra válnak mintegy, a szubjektum kizáródik a mindenségből, önmagából is, mint valami sérv (érdemes volna a *sérv* szó etimológiájának is utánamen-ni), ami a kedves távolodásával krónikus betegséggé válik, kezelhetetlenné. Szokás ennél a momen-tumnál udvariasan széttárni a karunkat, hogy ilyen az élet, a zseni, senki sem vonható felelősségre – és ez szerintem is igaz; csak hogy idővel erodálódik a zseni kultusza, művei nagyja ugyan beivó-dott a következő nemzedékek memóriájába, pechükre sokszor, mert a memoriterek gyakran akadá-lyozzák a fiatal embert a járásában vagy futásában, illetve kedvét szegik abban, hogy bemásson egy-egy ilyen memoriter-aknába. A „Félnek / emlékeim” tehát amennyire meghökkentő, annyira rá-eszméltető megértését kínálja az emberi elme és lélek szomatikus beágyazottságának, hogy itt nem különül el egymástól olyan mechanikusan a hardver és a szoftver, hanem készek egymás sze-repét átvenni, a test artikulálása a tudatban folytatódik, olyan organikusan, mondjuk, mint ahogy a tüdő közvetlenül látja el a szívet oxigénnel, hogy azután a szív ezt az oxigént részben a saját műkö-déséhez felhasználhassa, nagyjából pedig ellátja a test összes többi sejtjét is, köztük a tüdő-sejteket.

Érthetőbb valamivel így, hogy miért merészeltem a betegségtapasztalataimat bevetni a vers ér-telmezésében? Nem én vagyok ennek az úttörő mozgalomnak az első példája, József Attila nálam sokkal sikeresebben és adekvátábban, no meg bátrabban gyakorolta ezt a modortalanságot, Nietz-sche pedig egész könyvet szentelt ennek a témának, amiben felsorolja, hogy ő miért ilyen, miért amolyan, miért olyan egészséges. Természetesen azért, mert alaposan belebetegedett. Valamibe.

A *Könnyű, fehér ruhában*-ról hadd mondjak még valamit. A zárlatról, amivel kapcsolatosan ve-gyes érzéseim vannak. „Megalkotom szerelmemet... / Égítesten a lábam: / elindulok az istenek / el-len – a szívem nem remeg – / könnyű, fehér ruhában.” Evidens a krisztusi mez és indulat. Viszont a „Megalkotom szerelmemet” program abszurd, lélektanilag, mitológialag, Pygmalion műalkotása-ként; az „Égítesten a lábam” szenzációs, erre utaltam, hogy mintha ráérezett volna a digitális való-ságra, a virtuálisra, a newtoni gravitáció itt már elbizonytalanodik, majd eztán az „elindulok az iste-nek ellen – a szívem nem remeg – könnyű, fehér ruhában” már kicsit talán messzebbre megy a kö-vethetőnél. A „szívem nem remeg” közbeszúrás ugyanis egyszerre jelenti a bátorságot és a halált, hogy a nem remegés a szív leállásának a tünete, az istenek ellen pedig utalhat a sokistenhit rég meghaladott, zsidó-keresztény egyistenhitre, inkluzíve Krisztusra, de talán még erősebben *céloz* a kortárs szellemi oligarchákra (pl. Babits), akik afféle farizeus bürokratákként is útját állják a Messi-ásnak. Bevallom, ez a versszak ma már kicsit kedvetem szegi, itt zavar a kisiús nagyotmondás, de hát ugyanebben az időszakban írja meg a filozófiai implikációkkal teli, legmegrázóbb töredékeket is: („Majd csöndbe fagynak a dalok...”), aminek a második variációja talán az összes – valóban nagy – versét felülmúlja belső energiájában, méretarányosításaival.

K. B.: Én is érzem a mitikus, vidám dalszerűséget az *Eszmélet* nyitó strófájában, de számomra nyugtalanító, hogy a gyerekek együtt pörögnek ki a bogarakkal; ennek a sornak a kissé dehumani-záló, illetve az antropomorfiát relativizáló jellege mindig izgatott. A versszak nekem azokat a tá-jakat, helyzeteket juttatja eszembe, ahol a felszíni harmónia mélyén mindig van valami kísérteties. Mintha a „vidám dal” folyton arra ösztönözne, hogy merülj a mélyére, de éppen ez a csapda. Ahogy, bár izgalmas a „lepke–meglep” asszociáció, a „pozitív” olvasat, nekem továbbra is démoni, hogy a levelek valójában lepkék, amelyek rászállnak a fákra. Nem furcsa, hogy az idilli, humán táj mélyén mindig valami idegen sejlik fel? Nekem a következő versszak indítása („Kék, piros, sárga össze-kent képeket...”) annyiban az első versszak folytatásának tekinthető, hogy mintha a fát ellepő(!) lepkék alakulnának színekké, s a beszélő ezeket a színeket látja álmában (afféle élő kollázsként), így a hajnal valóságát megint relativizálódik, főleg, hogy az egész – tudatosan vagy sem –, de mintha a Csuang-ce (Dsuang Dszi)-dilemmára játszana rá: én álmodom a lepkét vagy ő engem? Mert az álomban a színek „rendként” tűnnek fel, de amikor az álom már csak homályként kereng a beszélőben, akkor beköszönt az ébren látott világ rendje, amihez a szubjektumnak megint alkal-mazkodnia kell.

*Kék, piros, sárga, összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend –
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold két bennem s ha kinn van
az éj – egy nap süt idebent. (Eszmélet, 2)*

A „szálló porszem el nem hibbant” számomra azért nem lóg ki, mert ez valamiképpen a rend szilárdságát érzékelteti, azt, hogy a beszélőben fel sem merül, hogy az összekent képek csak álmok lennének. Azért is izgalmas ez, mert sokszor beszélünk például abszurd vagy modernista művek kapcsán arról, hogy azokban az álom irracionális, irracionális képek jelennek meg, míg ez a vers jól érzékelteti, hogy az álom – még akár a rémálom is – normálisnak, legalábbis hihetőnek tűnik az azt álmodó számára; akkor az a „rend”. Így tulajdonképpen lehetetlenség arról beszélni, hogy az álom „irracionális” lenne, hiszen az csak az éberlét felől tűnik annak, vagyis a „vas világ” viszonylatában, de a megélőben, az álmodóban pontosan az az aktuális „vas világ”. Így elgondolkodtató, hogy amit például egy műben álomszerűnek érzünk, az bizonyos értelemben homlokegyenest ellenkezője az álomnak, mert tudatos másság. Bár, persze, ez is túlzás, hiszen nyilván az álomműködést lehet érzékeltetni, ahogy az *Eszmélet* teszi is. Én úgy érzem, hogy a József Attila-i beszélőnek valahogy még a derűje is „hajlított” derű. Mindig akad valami „bökkenő”, valami „nem is úgy van” tapasztalat. Beney Zsuzsa ír az *Eszmélet* érdekes kettősségéről, hogy az alapvetően racionális nyelvhasználat és gondolkodás törekszik egy egyre inkább rációval ki nem fejezhető „régio” kimondására, s a folytonos „magyarázat” szükségét az szüli, hogy a beszélő küzd a nem rendszerezhető, nem körülírható érzékkeléssel. És olvasva a verset tényleg feltűnő az a nagyon kifinomult, pontos nyelv, amelyet egyre inkább átjár az álom, az „éjjel árja”. Egyébként az egész vers mintha ebben a homályos ébredés-zónában játszódna, nem gondoldod? A beszélő elnyújtott ébredését mutatja be. Nagyon izgalmas, ahogy az elme és a test összefonódásáról ír az „Félnek emlékeim” esetében. Nekem a kép magának az agynak a belsejére, biológikumára is reflektál; ennek hálózatosságát szemlélteti. Az elme, aminek tudatos állapotában csak egységét, magát az „én”-formáját érzékelem (még akkor is, ha ebben jelen vannak ösztönös tényezők), hirtelen kis gócpontok bonyolult összeköttetésévé változik, s ezek a pontok, amelyeknek poétikus megnevezésére szolgálhat az „emlék” szó, megreszketnek, szűkülnek és szűkülnek, távolodnak a „kedves” távollétének hidegében. Revelatív számomra a pánik-olvasatod; hogy mintha a felkiáltás, a kérdés a vers elején önmagában elindítaná a tágulást, illetve közben pontosan azért kiáltana, mert megrettent a tágasságtól, „meglódult” a fejében a kép. Különös tapasztalat, amikor az ember közvetlen, hétköznapi közegéből hirtelen ilyen távolra „lát ki”. Viszont azért is izgalmas a visszatérő szobabelső, a lámpa képe, mert ez hangsúlyozza az élmény organikusságát, hogy a „keringés” nem csupán kívül, hanem belül, sőt belülről történik. A *Könnyű, fehér ruhában* utolsó strófájában én a krisztusi szerepkör mellett valami érdekes európaiság-allegóriát is érzek, mármint a felvilágosult Európa toposzát; a saját szerelem megalkotása és az, ahogy a láb a középponti szerepétől megfosztott Földön áll, a végső dolgokkal szembeni bátorság és tartás mind-mind ennek szimbólumai lehetnek. Ez valóban lehetne kissé üres nagyzás, de a József Attila-i beszélőtől pontosan azért autentikus, mert ő (vagy az ő verseiben megjelenő „karakter”) tényleg magában bízott „eleitől fogva”, már a kezdetektől jellemezte valami szembenállás a világgal, ami így hihetővé és érvényessé teszi ezt a „deklarációt”. De benne lehet az irodalmi bürokrácia konkrétuma is, ugyanakkor ez erősíti az absztraktabb olvasatot is, a „csak magamra, csak a jól megfontolt ítéleteimre hagyatkozhatom” szemlélet egyfajta „kikiáltását” (részben az *Ars poetica* párjaként). József Attilánál amúgy is érezhető, hogy jól képes „kozmiassá” vetíteni az egzisztenciális élményt, és így megint visszajutottunk mind a táguló univerzum előidézte pánikhoz, mind a projektált világűrhez.

M. J.: Általában egyetértek a harmonikus mögötti dráma-, nemritkán véresdráma-gondolatoddal, de „a bogarak, a gyerekek / kipörögnek a napvilágra” sorpárban, mint az éjjel megírtam neked, azért sem érzek ilyesmit, mert nagyon valószínűnek tartom, hogy József Attila a „bogaram” kifejezést a kedveskedő anya szájáról olvassa le, ekképp a strófában „a bogarak, a gyerekek” igazában

egymás szinonimáját jelentik. „Hogy vagy, kis bogaram?” „Hogy aludt az én kis bogaram?” Szerelmesek is szólítják így egymást, „Szeretlek, édes bogaram!”, „Merre kószált az én bogaram?” stb. S majdnem ugyanez áll a záró két sorra: „Az éjjel (mialatt a bogarak, a gyerekek aludtak) rászálltak a fákra / mint kis lepkék, a levelek.” Persze, elgondolkodtató, hogy téged miért nyugtalanít mégis ez a dúr hangnemű első, tehát gyors tempójú tétel, és lehetséges, hogy mások is érzik benne a téged borzongató fenyegetettséget. Én nem. Ha valami, engem itt egyedül az „a levegőben semmi pára, / a csilló könnyűség lebeg” sorpár aggaszt, mivel nagyon nem vág egybe a tapasztalatommal, épp ellenkezőjét ismerem a tiszta, napfényes kora reggeleknek: látom, érzem a csilló könnyűséget, még hozzá együtt a fűszálakon, faleveleken, sőt élettelen tárgyakon is észlelhető harmatcseppekben és a felszálló párájukban. Ami azután már késő délelőttre eltűnik, felszárad, délután pedig már a poros, rozsdás vasvilág a rend. Az én tapasztalásaim szerint. A második strófáról neked nem jutott eszedbe Kosztolányi *Mostan színes tintákról álmodom*-ja? Mert én gyanítom, hogy ez az „összekent képeket láttam álmaimban” referátum részben az impresszionisták festményeiből és a Kosztolányi-versből származik, kevésbé egy tényleges álomból. Nekem túlságosan direkt, azaz ideologikus ellentmondás feszül a kék, piros, sárga színekkel összekent (!) képek rendje és az ezt a rendet lepecsételő summa között: „egy szálló porszem el nem hibbant”. Nem emlékszem olyan álomra, amiben porszemek szállingóztak volna a levegőben, még hozzá evidens hibátlansággal, levegőn, kint a szabadban már előfordultam sok álomban, vidéki építkezésem például, ahol asszonyok végezték a kőművesmunkát, sőt, ők építették a tetőszerkezeteket is, de még azt az álmot sem lepte meg a por. Nem szálldosott és nem is ült meg semmin. Ez nem jelenti azt, hogy mások álmaiban sem szálldoshatnak porszemek. Csak itt, ebben a nyolcsorosban tűnik nekem túl koncepciózusnak, intencionálnak az első fél szakasz, példázatként arra, hogy az álombéli rend a szubjektumban mennyire anarchikus, szabad, mégis hibátlan, míg a nappali külvilágot a vas rend uralja. Természetesen az ötödik-hatodik sor érzéki, szomatikus valóságosságát most is zseniálisnak tartom, vagyis abszolút originálisnak. És ahogy halad előre, strófáról strófára a ciklus, úgy telik meg szerves valóságanyaggal, szerves, tényleg rendkívül konzisztens gondolatokkal. Feltűnő persze, hogy például a tizedik strófát mintha a *Bibliából* másolná, az *Újszövetségben* olvasható Jézus-beszédek egyikéből: „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja...”, habár a „megett” jelző erősen hitelesíti a gondolatot, mivel olyan friss értelmében szerepel a „megett ember” kifejezés, ahogyan a közbeszédben talán elő sem fordul. Itt pontos értelmet nyer, hiszen azt mondja, ha megettél, ha magadra leltél, megtaláltad magadat, akkor már szükségtelenné váltak a szülői képek a szívedben. Akkor már te vagy, aki vagy.

*Az megett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor – ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek. (Eszmélet, 10)*

Hanem most hirtelen korrigálhatnékam támadt, az el nem hibbant porszem ügyében (perében). Az eredetiségét, az illető álom ténylegességét továbbra is vitatom, ám az összekent képek és az el nem hibbant szálló porszem ekvivalenciáját végre megértettem talán. Ugyan, ismétlem, még nem láttam soha álomban szálló porszemeket, itt, a versben viszont József Attila a matematikailag mégiscsak leképezhető káoszelméletet jeleníti meg, ami túllép az arisztotelészi logikán, a vasrenden csakúgy, mint a ciklus harmadik szakaszában szereplő „kockán” (logikai négyzet). Tehát ha didaktikusan is, de József Attila azt bizonygatja az *Eszmélet* strófáiban, hogy az az anarchia (téboly), amiben ő (is) szenved, az nem bolondság, nem szimpla gyagyaság, szellemi fogyatékoság, hanem éppenséggel az univerzum alternativitásának az egyike – a káosz. Ami az álmot jellemzi.

Itt vetem közbe, hogy a napokban idézett Dávid nekem egy Mikes Kelemen általi fordításból egy rövidke passzust egy korabeli francia gondolkodótól, a passzus nagyjából így szól: álunkban a nappali eseményeket dolgozzuk fel, vagyis álunkban a nappal velünk történeteket emésztjük meg.

Fantasztikus, nem? Szinte frissebbnek, elevebbnek érződik ez a gondolat, mint amit kétszáz évvel később Freud fejtett ki sokkal-sokkal bővebben; számomra az „emésztés” szó a kulcs, hiszen amikor a táplálékot emésztjük, az vajon nem az eredetileg markánsan saját struktúrájú „zsákmány” destruálását jelenti elsősorban? Az ember emésztőrendszere nem tekinthető-e pokoli boszorkányműködésnek, ahol a külvilágból elraboltszerű szuverenitások a legborzalmasabb fizikai és kémiai destruálásukat élhetik meg, amennyiben-ameddig *eszméletük*nél vannak még? Megérdemelne itt egy nagy feketemiséget annak a teljes procedúrája, amit az ember – mint a tápláléklánc csúcsa, s mint ilyen, látszólag nem is zsákmánya más élőlényeknek – művel a „mindennapi betevőjével”; de hát ismered a mondókát: „Ez elment vadászni, ez meglötte, ez hazavitte” és a többi; és most oldalpillantást vettem az *Eszmélet* harmadik szakaszára, ami így indul: „Sovány vagyok, csak kenyeret / eszem néha, e léha, locska / lelkek közt ingyen keresek / bizonyosabbat, mint a kocka.” Fantasztikus, nem? A véletlen is, hogy reflexből beugrott Mikes Kelemen fordítása, majd arról az ember bánásmódja a táplálékával, és akkor ráesik a pillantásom arra a strófára, amiben József Attila pontosan ezzel a komplexussal viaskodik, ami az ember mindennapi túlélésének problémáiból alakul ki nagyjából mindannyiunkban.

Jó messzire vetődtem a *Miben hisztek...*-től – látszólag; mert az univerzum, a makacs égitestjeivel, mintha ígyszintén egymás bekebelezésével vagy kiürítésével foglalatostkodnék szüntelenül, és talán ez az oka annak is, hogy a makacs égitestek jelzős szerkezete minden alkalommal macskának olvastatja magát bennem, s azt gondolom, ezt visszaigazolja a versszak záró sora is: „csak kerülitek egymást óvakodva”; nem tipikusan a macskafélék kerülgetik egymást óvakodva, időnként olyan nemtörődöm módon, azt színlelve, mintha nem is érdekelné a másik; persze, a macskák nem egymást eszik meg, dominanciaharc viszont állandóan dúl közöttük, dominancia vagy szerelmi háborúskodás. És legyen itt a háborúskodás az epizód végszava.

K. B.: A „semmi pára” tényleg különös, nekem is mintha ellenkező tapasztalatom lenne, ugyanakkor nekem a „csillónál” akaratlanul is bejön a „nyúlvány” értelem, ami megint a mikrovilághoz közelíti a strófát, és még a bogaraknál is „alsóbb” szintre viszi azt. A „Kék, piros, sárga összekent képeket” kezdet nekem is hozza Kosztolányit, és nemcsak az impresszionista festészetet (vagy akár az avantgárd egyes produktumait), hanem az általad is érzékelt melankóliát hordozó impresszionista verseket, például Tóth Árpádot valamiképpen. De valóban van a sornak egy érdekes artisztikuma, mintha az álom egy megkomponált festmény volna, és ez azt idézi, amit mondasz, hogy a József Attila-i alany számára az érzékeltetett álom-káosz egy rendforma, sőt művészetmetafora. Érdekes, hogy az impresszionizmust mondogod, mert emlékszem, amikor majdnem első alkalommal olvastam a verset, a kék, piros és sárga képek nekem is egy francia közeget hoztak be; talán benne lehet József Attila bújtatott vágya az avantgárd képszerkesztés iránt is, amellyel fiatalon sokat kísérletezett. Azon gondolkodtam, hogy nála az avantgárd titkos kultiválása hasonló lehetett Kosztolányi nonkonformizmus-szimpátiájához: volt egy személyiségrészük, ami vonzódott felé, de alapjában más típusú emberek/költők voltak. József Attila nyelve-szerkesztése sokkal strukturáltabb, lépcsőzetesebb, mint a kassági képdzsungel, de azért látszik némi hatás. Izgalmas, hogy az *Eszmélet* talán azon részei a leginkább álomszerűek, amelyek nem „szándékoltan” álomleírások. Például a teherpályaudvaros rész szerintem tökéletes álomleírás, főleg amiatt, hogy „úgy lapultam a fa tövéhez, / mint egy darab csönd”.

*A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd; szürke gyom
ért számhoz, nyers, különös-édes.
Holtan lestem az őrt, mit érez,
s a hallgatólag vagonokon
árnyát, mely ráugrott a fényes,
harmatos szénre konokon. (Eszmélet, 5)*

Nem tudom, te hogyan tapasztaltad, de nekem elég érzékletes, gyakori élményem, hogy az álomban nem mindig dől el, cselekvő szubjektum vagyok-e, vagy „kamera”, a táj része, amely figyel egy eseményt. Ha filmszerűen álmodom, sokszor nem veszek részt az álom történéseiben, csak nézem.

Itt a „lapultam” és a „darab csönd” képek ellentétében vagy a „Holtan (!) lestem az őrt, mit érez”-ben abszolút az álomműködés sajátja jelenik meg, hogy a „néző” gyakorta „néző” marad, és csak pásztázza a teret, a mozgásokat és az ugrásokat. Ha a *Miben hisztek* megidézi a jövőt, és József Attila a *Könnyű, fehér ruhában* versben már a virtualitást sejtí előre, akkor ez a strófa viszont a halála utáni, a negyvenes évek Radnóti-féle atmoszféráját jövendöli meg. Arról is beszélgettünk sokszor, hogy József Attila mennyire virtuóz költő volt (a szó jó értelmében), hogy a korai verseiben gyakorlatilag végigkövette és „kicsiben” újraalkotta az addigi világlírárt, majd később szinte összes kortársának hangján meg tudott (volna) szólalni. Ezt jelzi például a *Fiatal asszonyok éneke* Weöres-szerű játékosága. Az álom és az emésztés testi-szellemi kettősségéről, persze, az *Eszmélet* harmadik strófáján kívül azonnal beugrik a *Könnyű, fehér ruhában* eleje is, amely maga a léttapasztalatot, a tapasztalás folyamatát jeleníti meg az evés tevékenységén keresztül, méghozzá úgy, hogy a fájdalmas tapasztalattal a megehetetlen, csak kiköphető táplálékot azonosítja. A „megrágás” ez esetben a „próba”, a „tanulópénz” szinonimája. A kenyér mint minimális alapélelem egyébként már a *Bevezető* még sokkal harciasabb, „mozgalmibb” világában is ott van. A „kinek verséért a halál / öles kondérban főz babot” részt nagyon szeretem; még fiatalosan, de már hozza a késői József Attilát. És itt is van valami a fatális komikumból, mert a halál babfőzése egyszerre profanizálja és misztifikálja-mitizálja a halált (utóbbi főleg az „öles kondér” kép mitikumán keresztül). Ekkor a halál „pokoli boszorkánykonyhájáról” is beszélhetünk. De az evés (és a főzés) az *Eszmélet*ben hasonlóan kétértelmű, egyszerre transzcendens és hétköznapi. A szálló porral kapcsolatban igazad van; tényleg nem jellemző az álomra, viszont a felébredés pillanatára nagyon is; amikor arra ébredünk, hogy a függönyön besütő fénypázmákban por kavargó, és ez az első, amit a „vas világban” látunk. Kissé olyan, mintha József Attila ezt a képet már az álomhomály időszakára értené, amikor beszüremlik a nap. Csak mintha előbbre tenné, valahogy még az álomhoz kapcsolná. Ugyanis félálomban, az álomból épp „kijövet”, mikor éppen csak érzékeled még az „összekent képek” utáni szilárdságot, és kelnél fel, de nem tudsz, nagyon erőteljes, fenyegető élmény a szállongó por látványa. Ellenséges. De kíváncsi vagyok, erről mit gondolsz, amit a *Szappanosvíz* olvasása közben találtam a *kövezeten...* töredékben: „s a többi nép közt elvegyültem én, / majd kiváltam, hogy azután kiváljon / sok gondom közül ez a költemény”. Mintha a beszélő gondolatai verssé alakulnának, és olyan életesemények lennének, mint a csók vagy a villamosok, taxik figyelése. És itt milyen erős a kezdés: „A kövezeten kis csaták hunyorgott, / megszállták a várost az árnyak”. Ebben is ott rejlik a *Szappanosvíz* féreggé váló vize, de a ravasz hunyorgás, méregetés is. A „makacs” és a „macska” összejátszása rém izgalmas; az, hogy a pánikkeltő makrokozmosz alatt egy bensőségesebb „mikrokozmosz” húzódik, hiszen az egymást figyelő macskák már sandaságuk ellenére sem olyan kellemetlenek, mint a hideg égitesetek. Vagy esetleg csak mi, emberek, dőlünk be a (p)rémese melegségüknek?

M. J.: A szállongó por fénycsóvjája az ébredés átmeneti szakaszában nekem is megvan, csak hogy az *Eszmélet* második strófájában annak a szállongó pornak épp az a „feladata”, hogy az összekent színekben megjelenített káosz elemi pontosságát, az el nem hibbant porszem állításával, garantálja, szavatolja. Te pedig még fenyegetést is érzékelsz az illető porszemből, míg a strófában a fenyegetés csakis a nappali világ vasrendjéből sugalmazódik, mint külső, kényszerítő parancsolatból. Ha elfogadnám az olvasatodat, értelmét vesztené a szakaszban kétszer exponált sorvégi „rend”, amelyek egymással szembehelyeződnek. Hiszen ha már porszemekről van szó (megjegyzem, ez is következik az el nem hibbant porszemből, hogy az ember, az individuum porszem a világmindenségben; valamint a gépezetben is, ahol valóban fenyegeti a működés olajozottságát stb.), emlékeztetnék a szállóigévé vált sorára: „Nekem a szabadság a rend”, vagyis az anarchista meggyőződésével azt állítja: a valódi szabadság csakis az öntörvényűségből eredhet. Fentebb ezt kívántam taglalni, amikor a strófát egészében túl didaktikusnak, tehát retorikusnak is minősítettem, és csak a strófa második felének az első két sorát találtam abszolút konzisztensnek a vers *önmagaságával*. Utóbb módosítottam annyiban a véleményemet, hogy a szálló porszem alakzatában elismerjem a gondolati pontosságot és jelentőséget, amit ezúttal kiterjesztek az összekent színekre is – mint allegorikus metaforákra. Az összekent színekben is továbbmentem azóta, méghozzá a festészetben későbbi irányzat felé, amit tasizmusnak hívnak. Ott csakugyan összekenték a színeket, ha jól emlékszem, Pollock járt élen ebben, a teljes káoszt kutató technikáival, folyékony festékeivel, csurgatásával – József Attila, lám, ebben is élen járt. Ami viszont ellentmondásos, különösen ebben az oppozíciós szakaszban, az a tökéletes szimmetriaszerkezet. Az első négy sor hívóríme az „összekent”, ugye, amire válaszol

a harmadik sor „rend”-je; a második négysorosban pedig a (vas) „rend” a hívórim, arra válaszol az „idebent”. Ez tiszta szimmetria, tükörkép, ami annyiban pokolian izgalmas, hogy megelőlegezi a Flórával történt találkozáskor – kvázi játékból – készült Rorschach-tesztet, amit a még medikus analitikus Flóra csináltatott végig vele, és úgy tudom, csak később, Illyés halála után vett elő, és adta át két kollégájának, a Lipóton dolgozó Bagdy Emőkének (a másik munkatárs nevére nem emlékszem) kiértékelésre. Ennyiből is kitetszik szerintem, hogy József Attila költészete és élete úgyszólván fatálisan egybefonódott, halmozódtak benne a koincidenenciák, az önbeteljesítő jóslatok, amelyekről sokan okkal idegenkednek és félnek. Az irracionálisnak az önrendelkezéséről vagy önrendeződéséről. Ma délelőtt az bukott fel a tudatomban, hogy hiszen a paranoia nem más, mint a szubjektum egyedi mitológiája, ami éppenséggel helytállóan is bizonyulhat bizonyos későbbi viszonyok között. Továbbá, érdemes azt is tudomásul vennünk, hogy a közösségi paranoia, ami például a politikai választásokat, affinitásokat jellemzi, az is mitológia, olyasmi narratíva, amit muszáj az illető közösséggel magát identifikáló személynek is hinnie és vallania, máskülönben magára marad, és ha nem akarja, akkor is kifejlődik a saját, egyedi paranoiája – s talán nem túlzok, ha ezt gondolom József Attila „fejlődéstörténetéről”; bámulatossá látja is ezt a kirekesztődését például a *Könnyű, fehér ruhában*-ban, amikor ezt mondja: „Nem szeretnek a gazdagok, / míg élek ily szegényen; / szegényeket sem izgatok, / nem állok én vigaszra ott, / ahol szeretni szegényen.” Ez valóban a retorikai sűrítés csodája, amit az „izgatok” szó poliszémiája energetizál, azaz lát el vérárammal. És hadd ismétljem untig magam: szerintem az ilyen telitalálatos diszponálása bizonyos szavaknak józan logikával sikerülhet? Nem ez az a mozzanat a költészetben, amit ihletnek nevezünk, ám az ihlet mibenlétéről alig tudunk valamit? Csupán megéljük, hogy a tudatos gondolkodást vagy ráébredést valamire megelőzi az ihlet mint a tudat intim reflexe, ami a személyiségtől függetlenül működik. Most átadom neked a szót, azzal az ígérettel, hogy válaszolni fogok még több fölvetésedre is, különösen az ötödik strófával kapcsolatosakra.

K. B.: Teljesen igaz, amit a szállongó porrról mondasz; én is inkább úgy érzem, hogy egy gyors „előrevetítésről”, egyfajta problémáról van szó; mintha a költői tudat az álomban már akaratlanul ott látná az ébredés éles képét, és a sűrítés következtében valahogy behatolna a kép egy előző stádiumba. A szállongó porszem már a „vas világhoz” tartozik, annak előfutára. Izgalmas, hogy az összekent színeket összekötöd például Jackson Pollockkal, mert a képzeletvilága valóban nagyon hasonló ahhoz, amire az *Eszmélet* második versszakában József Attila gondolhatott. A szimmetria, sőt a logikai finomság, a nyelv végtelen árnyaltsága viszont bennem felveti az ugyanabban az évben (1934) megjelent *Prae*-vel való párhuzam lehetőségét. Első látásra távolinak tűnhet ez a párhuzam, de megint beugrik a Beney Zsuzsa-esszé, amely hangsúlyozza József Attila finom, logikus, racionális nyelvhasználata és az ezen a nyelven átszüremelő irracionális vagy beszéden túli világ megjelenésének kettősségét, ahogy az álom hajlítottsága mintegy áttör a – külsőleg – nagyon is „követhető” mondatokon. Beney egyfajta verbális frusztrációról beszél József Attila esetében; a beszélő szeretné közvetíteni, szabályosan „összefoglalni”, amit lát, érez, de minduntalan azon kapja magát, hogy a nyelv határain túlra kell merészkednie, így a logikát átszövik-áthálózják a színek, a szerkezetből egyébként kikívánkozó gesztusok. És itt elgondolkodtató szerintem, amit te az első versszak derűjéről, divertimento-jellegéről írtál, mert valóban mintha – részben – egy klasszikus, hajnal- és létdicsérő költemény indulna meg, ami egyre nehezebben tudja megtartani a logikus szerveződést, és a strófák világa egyre inkább elkülönül egymástól; külön kövek, „darabkák” lesznek. És az tényleg József Attila erősen intuitív természetéről mondhat el valamit, hogy a logikai szakadás nyelvileg is konkretizálódik, mert szerintem pont a „halom hasított fa” versszaknál török meg a vers addig valamilyen formában kitartott „íve”, majd „széthull darabokra”. A következő versszak lapulásában („úgy lapultam a fa tövéhez”) pedig mintha egyenesen az „ív” elvesztése fölötti bánat, rezignáció lappangana, mintha a beszélő félrevonulna, eltántorodna a „diadalmas” mozarti kezdettől. Ez is szinte szomatikus, nem, hogy a széthullás cezúrája után jön a lapulás és a gyom, az elbújás képe? Itt a beszélő szerintem, az őr figyelése közben, a beszéd folytathatóságát is latolgatja; azért (is) lapul a gyomhoz, mert újra kell terveznie a verset. Ha megnézzük, valójában itt tűnik fel először a versben az egyéni(bb), legalábbis konkrétabb, „partikulárisabb” beszélő, aki nem oldódik fel a hajnal vagy az álmok általános természetének énekében, hanem egy nagyon konkrét helyzetbe, jelenetbe sűrűsíti magát mint menedékbe. És bár abból a szempontból a vers végül visszatér a „klasszikumhoz”, a klasszikus elbeszélhetőséghez, hogy a hajnal-éj keretezést „teljesíti” (és így látszólag „célba is ér”

a vers), de a befejező strófában már – hiába a kozmikus kitekintés az örök éjre és a kivilágított nap-palokra – egy magányos, könyöklő beszélő szól, aki csak az egymással kapcsolatba nem lépő nap-palokban ismétlődik újra és újra (ez valahol behozza Nietzschét is), és már nyoma sincs a „közös” hajnalnak, amelyben még a lények együttesen pörögnek ki a fényre. Azért lehet izgalmas példa a mozarti zene, amit hoztál, mert a zene valahol talán „közösségibb” élmény (ma biztosan), mint a vers, viszont a szigorú(bb) logikai ív megtörése után a zene helyett a vers inkább a „kivilágított nap-palokra” kezd emlékeztetni. A versnek erről a „vonalaról”, változásairól mit gondolsz? Az is feltűnő, hogy míg a vers elején a bölcséleti futamok és az érzéki-tapasztalati villanások (például az általad is kiemelt homályként szálló álom erősen szomatikus konkrétuma) egy „szólamban”, együttesen jelennek meg és keverednek, az érzék válik bölcselletté és fordítva, addig a darabokra hullott világ után a bölcsélet és a tapasztalat is eléggé szétszakad: vannak strófák, amik szinte teljesen bölcséletiek (például: „Ím, itt a szenvedés belül”, „Az meglett ember”) és érzékibbek, ahol a hajnal-strófa „felső”, kissé „össz-énje” helyett ha nem is személy, de egy szempár beszél, aki benne „áll” egy adott helyzetben. És onnan jut eszembe a *Prae*, hogy a Szentkuthy-féle beszélő is valami elegáns racionalitással igyekszik prezentálni egy eleve nem racionálisan, hanem sokszor nagyon is intuitívan szerveződő regénystruktúrát, ráadásul a beszélő egy alapvetően nyelven túli, baromi erős (poszt-) modernitás-élményt közvetít a teoretikus, „felfogható” próza keretein belül, csak hogy ez a nagyon szisztematikus nyelv rendre átlényegül valami nem közvetlenül elmondható közvetítőjévé, miközben nem szűnik meg megtartani a logika bizonyos ismérveit, ahogy erről teljesen a József Attila-i beszélő sem tesz le. Nem tudom, József Attila beleolvasott-e egyébként a *Prae*-be, kezébe került-e a könyv. Mindenesetre a Szentkuthy-szövegre is jellemző valami mozarti hajlam („fel is vette” később a Mozart-maszkot a *Divertimentó*ban), valami derűs klasszikumra való igény, ugyanakkor ettől a regény rendszeresen eltérül, elveszti az „ívet”. Sőt, erre a regényszerkezet tudatosan rá is játszik a *Nem-Prae-átlókkal*, ahol a beszélő meg is jegyzi, hogy a *Prae* főszövege nem több, mint „intézményes mellébeszélés”, ezért van szükség az ellenkönyvre a könyvben. És érdekes, hogy a *Nem-Prae-átlók* leírásainak hajlékonysága, kevésbé teoretikus jellege mintha éppen az álmodást idézné a jőző főszöveggel szemben, ami felidéz a József Attila-i szimmetriát, nem gondoldod? Izgalmas, hogy Szentkuthy is vonzódott a születés és a hajnal jelképes leírásaihoz.

M. J.: Szentkuthy *Prae*-je csak annyiban maradt meg bennem, hogy baromira élveztem olvasni, általában minden szövegét élveztem olvasni, így a József Attila halálára reflektáló szövegét is, jobban, mint bárki másét – a két ember mentalitása azonban egyvalamiben abszolút ellentéte egymásnak. Szentkuthy, benyomásaim szerint, végtelenül hedonista fickó volt, ő a dudájával legföljebb hétvégi purgatóriumokban szórakoztatta a publikumot, míg József Attila talán az életében soha nem tette ki a lábát a pokolból. Nem azért, mintha élvezte volna az otlétet, hanem – mondjuk slamposan – oda kötötte a fátum.

Nagyon érdekes, amit az *Eszmélet* ötödik versszakának hasított fahalmáról és a – szerintem – szakaszjáró tercináról mondasz, érdekes, elgondolkodtató. Én hajlok még ma is úgy olvasni azt a szakaszt, mint a legtömörebb filozófiai préselményt, ami pont úgy viselkedik, mint a benne szereplő példázat, az „Akár egy halom hasított fa”, ám a tercinája nekem a Möbius-szalagot juttatta az eszembe, olyképpen, hogy a kint és a bent relációját és felcserélhetőségét is hozta: „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra.” Az egész ciklusban talán itt a legizgalmasabb a hívó- és a válaszirím („bokra-darabokra”) misztikusan paradox felelőse egymással – a felelőst nem vitaként értem.

Szóval, ha a halom hasított fát mint világhasonlatot nézem, igazat kell adnom neked, annál is inkább, mert a széthullásban (nekem személyes élményem is ez, Piliscsabán az udvarunkban rakták le a téli tüzelőfát, amit általában én aprítottam fel és hordtam be a pincbejáróba, az oldalfalnak szorítva egymásra rakosgatni a hasábokat) itt is a táguló, illetve a tágulással asszociálható széthulló univerzum képe jelenik meg. A tercina pedig mindennek az időbeniségét körkörösíti, mintegy hajlítja koszorúba, egymásba fonja a nincset és a széthullást, úgy, hogy a leendő virággal ékíti fel a gyászkoszorút. A möbiusi koszorút.

Hanem egy szót a kedvenc motívumomról, a hatodik szakasz „Holtan lestem az őrt, mit érez”-ről. Viszonylag elég sokat olvastam most a neten az egész ciklusról, és az egyes darabjairól, de ezt a sort minden értelmezője azonnal metafizikai dimenzióba emelve értelmezte, fel nem foghatom, miért. József Attila (itt hasonlóan Pilinszkyhez, akinek az *Apokrifjében* talán elsőként bátorkodtam

ráismerni a *Jancsi és Juliska* mesére, egyáltalán, a meseiségre, mert már maga Pilinszky is vagy öntudatlanul, vagy óvatosságból elmismásolta a vers keletkezési körülményeit, a motívumok életrajzi eredeteit, például a játszótárs lányokat, akikkel nyilván bújócskát is játszottak: „Csak most az egyszer szólhatnék veled, kit úgy szerettem. De nem lankadtam mondani, mit kisgyerek sír deszkarésbe, hogy megjövök és megtalállak.” Nyilvánvaló, hogy metafizikai piederstálra emeli a partikuláris emlékdarabot, de eléggé vaknak kell lenni ahhoz, hogy a „mit kisgyerek sír deszkarésbe”-ben ne ismerjen rá az olvasó a gyerekkori bújócskázásra, ami talán ebben az esetben csakugyan sírásba fuladt stb.) a hatodik versszakban világosan skiccel föl egy szénrajzot (!) a gyerekkori szénlopásokról, amikor is a pályaudvar sínén dekkoló vagonok szénszállítmányát próbálták a nincstelen proligyerekek megdézsmálni. Vagyis a „Holtan lestem az őrt, mit érez” zseniálisan él a természetből oly jól ismert mimikri egyik szélsőségével, hogy akár a potenciális zsákmányállat, akár a potenciális ragadozó halottá merevedve olvad bele a környezetébe, és ebben az állapotában összpontosítva veszi föl magába (mint szalagra) az őt érzéseit. (A te álomolvasatodat is adekvátnak érzem, illetve érzém, ha a versszak első sora nem így szólna: „A teherpályaudvaron”; tehát a „mint egy darab csönd” a holtan tettetés mozzanatát vezeti be.) Mert nagyon is értelemszerűen az őt érzékeléseiről van szó, amelyeket a gyerekeknek ki kell játszania. Az egyértelmű persze, hogy József Attila végtelenül megmélyítette jelentésében és jelentőségében azt a mozzanatot, csakhogy egy darab brikettet nem érne a sor, ha nem volna meg a konkrét, partikuláris referenciája. Ha csupán allegorikusan használná fel a pályaudvari jelenetet. Ez a sor ma különösen izgalmas, amikor már úgyszólván mindenütt halott kamerák lesik a mozdulatainkat, térfelügyelő eszközök vigyázzák minden pillanatunkat, amelyek tényleg csak bennünket érzékelnek, önmagukból semmit. Egyelőre. De hát kinek állna érdekében önérzetes kutyákat munkába állítani, nem?

Az pedig fantasztikus – és talán egyáltalán nem tudatos, előre nem intencionált – jelzőcsere, ami ebben a mimikris szakaszban teljesül be. Ugye, azt már megtárgyaltuk, hogy az első, az eredettörténetet sugalmazó szakaszban belesimulva ugyan, de disszonánsan szól a „levegőben semmi pára, / a csilló könnyűség lebeg!” motívum. Neked még a nyúlvány is beugrott a csilló jelzőre, én közönségesen a csillogásra, amit például a hajnali pára tud produkálni megfelelő fényviszonyok közepette, gondolok, ezért is nyugtalanít az első versszak; és akkor itt, a sötétség kellős közepén zárja a mimikris szakaszt ezekkel a jelzőkkel: „árnyát, mely ráugrott a fényes, / harmatos szénre konokon”. Mármost ha igaz, hogy a szén, akár az olaj és a gáz, réges-rég múlt élőlények fosszilis „emlékműve”, akkor József Attila nem csupán a gyermekkori nyomorra emlékezvén látja el a „harmatos” jelzővel a vagonban tárolt szenet, hanem részben azért, mert éjszaka tényleg ráül a nedvesség a széndarabokra, részben viszont a fosszilizálódott létezését revitalizálja vele, mondhatni, parányi himnuszt biggyeszt bele a nyolc sorba. Morbid himnuszt.

Ne feledjek még a Beney Zsuzsára hivatkozó passzusodra reagálni. És arra a fogalmadra, hogy a „logikus szerveződés” egy darabig megy, de... Ha szorosabban megvizsgálod, magad jössz rá, hogy a logikus szerveződés fogalma oximoron, a szerveződés és a logika kizárják egymást. Tudom, ezért sokan nekem ugorhatnak, hiszen még József Attila is arról beszélt, hogy a líra logika, de nem tudomány, azaz ő tényleg logikus kívánt volna maradni mindig, mégis minduntalan áthágta a logika szabályzatát, és a közvetlen érzékiség, illetve a nyelvben rejlő szerves potencialitásokkal élve lépett tovább az éppen aktuális versben, így az *Eszmélet*ben is. Most hajlok azt gondolni, hogy az ötödik strófában szereplő harmatos szén mintegy tektonikus csúszás révén került az első versszak teremtményszaból ide át, a teherpályaudvaros jelenetbe. Talán emlékszel még arra, amikor a *Gyereksírás* című korai versét vizsgálattuk, ott már az első versszakban él olyan transzformációkkal (potenciális transzszendenciával), amelyek valószínűleg szintén elkerülték az elemzők figyelmét. Idézem a versszakot: „Anyám melle tárula feléd, – / erős valék, mint az anyatej; / s ajkad közül sírva folyok el, / édes fogad elejté csecsét.” Korai verse ez, azt hiszem, de annál meghökkentőbbek a versszakon belüli csereberélődések. Nem tudom biztosan megítélni, hogy előre megfontolt transzformációkkal tervezte-e a felláció jelenetetését, még abban sem vagyok biztos, hogy az írás közben tudatosan szerkesztette-e a szöveget; az eredmény mindamellett vetekszik a legkésőbbi verseinek varázslataival, ahogy az exhibíciót az anyja mellével azonosítja, majd a második sorban az „erős” jelzővel még meg is tetézi: „erős valék, mint az anyatej”. Azonosítja a farkából kilövellő ondót az anyatejjel, és folytatja: „s ajkad közül sírva folyok el, / édes fogad elejté csecsét”. Hátborzongató, nem? Az édes anyatejet az „erős” jelzővel látja el, és az „édes” jelzőt a szeretkező párja (alighanem

Vágó Márta) fogainak tulajdonítja. Mintha tejfogakról beszélne – és ezt a jelentéslehetőséget a második versszakban aktualizálja is: „Ah, mért nem ikertestvérem levél!”

*Im itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ – ég, hevül
s te lelkedet érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szíved lázad –
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat,
melybe háziúr települ. (Eszmélet, 6)*

A verskompozíció szétesését illetően egyet kell értenem veled, kérdés, hogy ugyanazon okokból-e, amik téged vezettek ennek a felismerésére, vagy azért, mert engem a strófák gyarapásával egyre több csalódás ér; a hatodik strófa szentenciái, bölcséleti, morális és poétikai intenciói kimondottan irritálnak. Az „Im itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat” a stréber és szemellenzős hege-li-marxi distinkciókra emlékeztet, meg természetesen a kanti mondásra: „A csillagos ég fölöttem, az erkölcsi törvény énbenem.” Még szerencse, hogy a hetedik strófában ez felborul, és valódi ihletettséggel korrigálódik is, hogy azután a 8., a 9. a 10. és a 11. strófákban didaktikussá laposodjék megint. Leckéztetővé és leckefelmondóvá. Kivételesen a „Az meglett ember” szintagma – de arról már értekeztünk. Arról is, hogy engem a 11. strófa nagyképű szarkazmusa nagyon taszít, csak hát azzal is számolnunk kell, hogy ez az egész kompozíció egy még huszonéves fiatalember műve.

*Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnezem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Igy iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok. (Eszmélet, 12)*

A 12. szakasszal kicsit ambivalens vagyok. Túl tetszetősnek érzem. Ötletesnek is, persze, nagyon hatásosnak, jelenlegi, friss olvasatomban a kor mozifilmjeinek kockáit vélem látni magam előtt, csak nem függőlegesen következnek egymásra a fülkefényben kikönyöklő, hallgató József Attila-portrék (lásd Andy Warhol Presley- vagy Marilyn-sorozatait), hanem horizontálisan sorjáznak ezek a kockák, és így a moziterem sötétebb homályában a nézőkből is mintha megvillannának arcélek, tekintetek, amelyeket természetesen a fülkefényhez szokott költő nem észlelhet. Ő a vak éjszakába néz bele, annak a farkasszemét fürkészi. Könyökölve.

